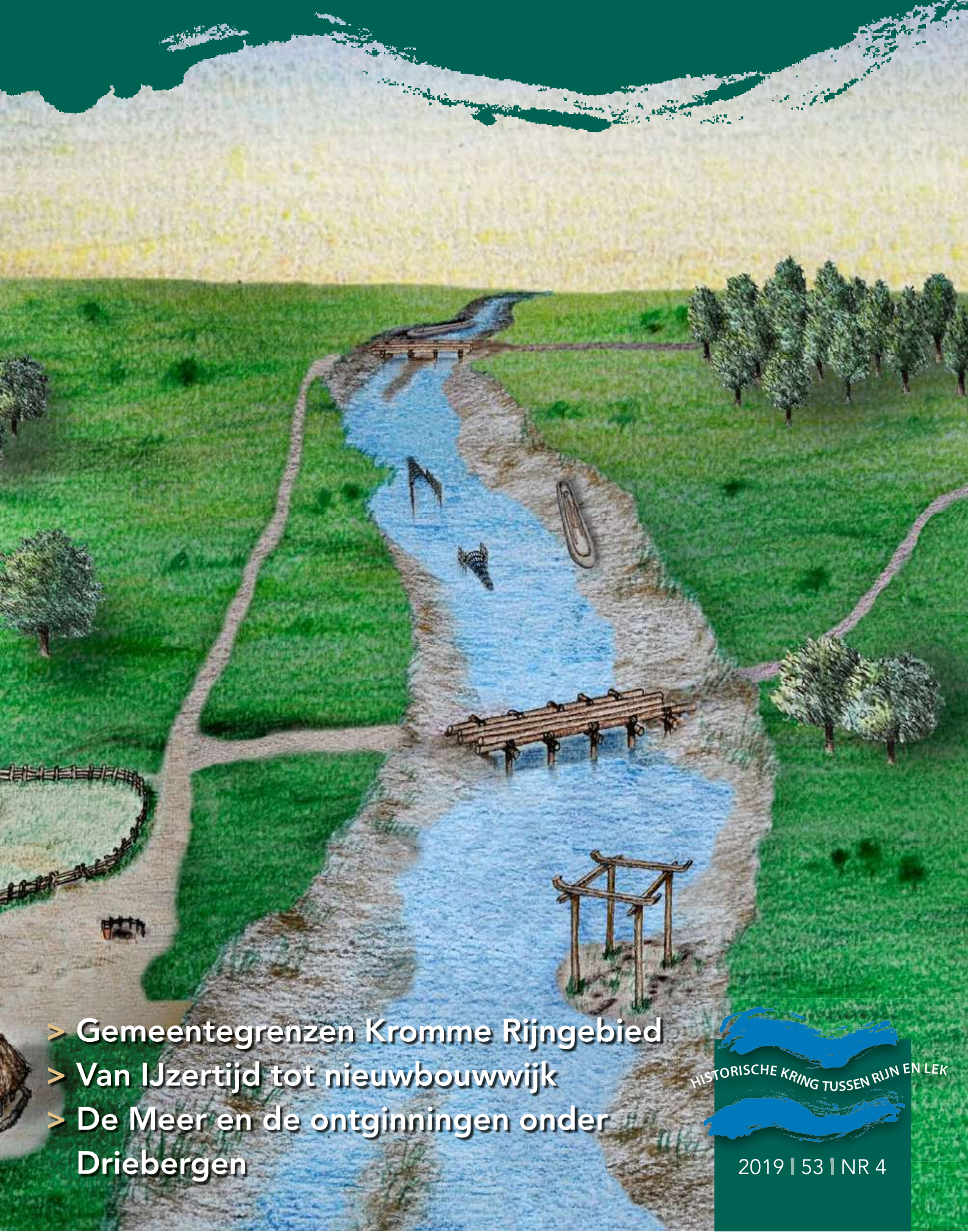

HET KROMME-RIJNGEBIED

TIJDSCHRIFT VAN DE HISTORISCHE KRING 'TUSSEN RIJN EN LEK'

- > Gemeentegrenzen Kromme Rijngebied
- > Van IJzertijd tot nieuwbouwwijk
- > De Meer en de ontginningen onder Driebergen

HISTORISCHE KRING TUSSEN RIJN EN LEK

2019 | 53 | NR 4

Bepaling van de gemeentegrenzen in het Kromme Rijngebied

In de Franse tijd werd een begin gemaakt met de voorbereidingen voor de instelling van het Kadaster. In een draaiboek, de zogeheten *Méthodique Verzameling*¹, was vastgelegd hoe men te werk moest gaan. Eerst moesten van elke gemeente de grenzen worden vastgesteld, de zogenoemde delimitatie van de gemeentegrenzen. Het jaar daarna volgde de opmeting van de percelen in diezelfde gemeente.²⁻⁴ Op deze manier werden in 1812 en 1813 de grenzen van enkele Utrechtse gemeenten als Maarssen, Zuilen, Amerongen en Veenendaal (Stichts) bepaald⁵.

1812-1813

Het vastleggen van die gemeentegrenzen verliep volgens de daarvan opgemaakte processen-verbaal als volgt. Een 'landmeter der eerste klasse' kwam volgens afspraak, veelal in het gezelschap van een controleur der belastingen, naar de *mairie* (het gemeentehuis) van de gemeente waarvan de grenzen moesten worden bepaald. Daar troffen zij dan de *maire* (later schout of burgemeester genoemd) van de betreffende gemeente en hun collega's van de aangrenzende gemeenten. De maires konden zich laten vergezellen door de adjunct-maire en een of meer aanwijzers, inwoners die goed op de hoogte waren van de positie van de grenzen van hun gemeente. Vanaf de *mairie* vertrok het gezelschap naar een punt dat de gemeente met twee buurgemeenten gemeen had. Van daaruit liep men langs de grens met de wijzers van de klok mee; het grondgebied van de in kaart te brengen gemeente hield men zo steeds aan de rechterhand.

Wanneer de grens met een volgende gemeente werd bereikt, legde men het zojuist afgelegde traject vast in een artikel dat later deel uit zou gaan maken van het zowel in het Frans als in het Nederlands opgestelde proces-verbaal van grensbepaling. De landmeter maakte daarnaast een tekening van de situatie langs de grens, de zogeheten figuratieve schets der grensscheiding; de toelichtingen op die schetsen waren

uitsluitend in het Frans (*figuur 1*). De vertegenwoordigers van de betrokken gemeenten zetten hun handtekening onder de Franse en onder de Nederlandse tekst van de grensbeschrijving. Daarna werd de tocht voortgezet langs de grens met de volgende buurgemeente, die eveneens werd beschreven en uitgetekend. Op die manier werd een volledige rondgang gemaakt rond de gemeente waarvan de grenzen moesten worden vastgelegd. Het eindresultaat was een tweetalig proces-verbaal van grensbepaling met evenveel artikelen en schetsen als het aantal buurgemeenten bedroeg.

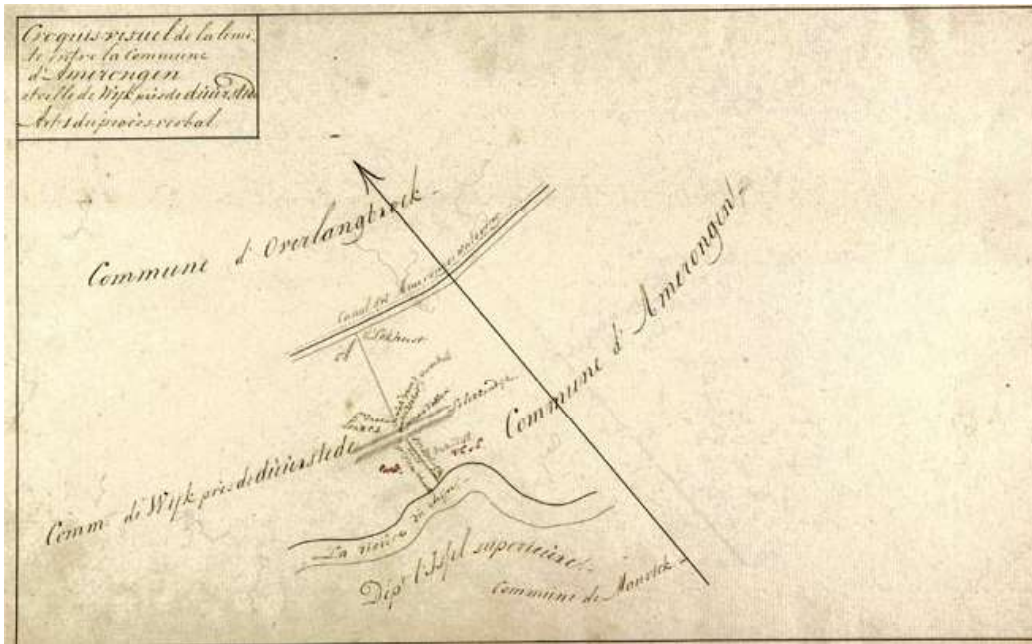
De landmeters kwamen in 1813 nog niet naar de gemeenten in het Kromme Rijngebied, maar doordat in dat jaar de grenzen van Amerongen met de buurgemeenten werden bepaald, werden in dat jaar ook reeds gedeelten van de buitengrenzen van Wijk bij Duurstede en van Overlangbroek vastgelegd.

1816-1825

Na het herstel van de onafhankelijkheid in 1813 bleven de bestaande voorschriften voor kadastrering onverminderd van kracht; het draaiboek uit de Franse tijd werd in 1821 zelfs nog een keer opnieuw uitgegeven¹. Wel ging alles nu in het Nederlands (*figuren 2-4*); het Frans had afgedaan.

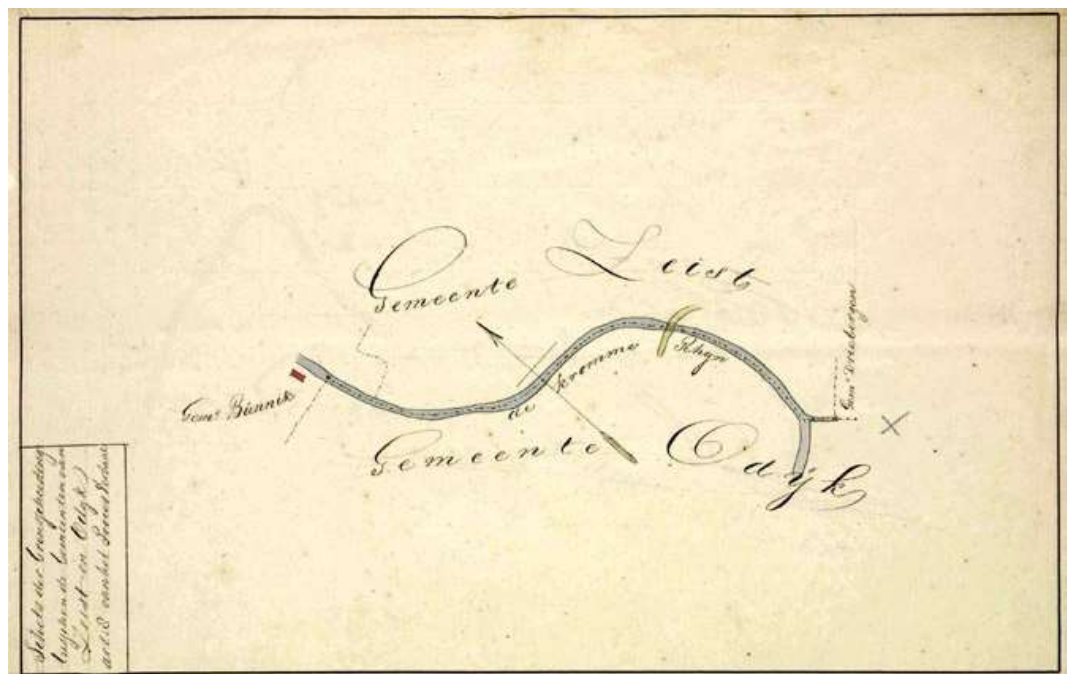
In 1816 pakte men de draad van de grensbepalingen weer op. De gemeenten waarvan de grenzen onder Franse bestuur waren vastgesteld, werden in 1818 volgens dezelfde procedures als gehanteerd in 1812 en 1813, opnieuw opgemeten. Ook in de overige gemeenten die in de periode 1818-1825 aan de beurt waren, zoals Jutphaas, Zeist en Leersum, lijkt de gevolgde werkwijze nog sterk op die uit de begintijd. Wel ging men soms wat losser met de regels om. Zo vormde een gedeelte van de

* **Kees Floor** (1947) werkte als meteoroloog bij het KNMI in De Bilt. Hij schreef talrijke artikelen voor de Volkskrant, diverse weerbladen en periodieken van historische verenigingen.

1 Figuratieve schets der grensscheiding tussen de gemeenten Amerongen en Wijk bij Duurstede. Noord is linksboven. Aan de overzijde van de Rijn ligt Maurik; aan de overkant van de Amerongse watering ligt Overlangbroek. Bijlage bij het proces-verbaal van grensbepaling van de gemeente Amerongen, 23 juni 1813. De tekening is gemaakt in de Franse tijd; de teksten zijn in het Frans. Bron: hisgis.nl

2 Figuratieve schets der grensscheiding tussen de gemeenten Zeist en Odijk. De grens ligt in het midden van de Kromme Rijn. Links ligt Bunnik, rechts Driebergen. De teksten zijn in het Nederlands. Bijlage bij het proces-verbaal van grensbepaling van de gemeente Zeist, 16 juni 1825. Bron: hisgis.nl

Kromme Rijn de grensscheiding tussen De Bilt en Oud-Wulven (figuur 5)⁶, maar komt laatstgenoemde gemeente niet voor in het Proces-Verbaal van grensscheiding van De Bilt uit 1823; ook is er bij die gelegenheid geen figuratieve schets der grensscheiding tussen de beide gemeenten gemaakt. In sommige gevallen, zoals bij Abstede, werd volstaan met slechts één figuratieve schets der grensscheiding, waarin dan wel de grenzen met alle buurgemeenten waren ingetekend. Later zou blijken dat die werkwijze bij de gemeenten in het Kromme Rijngebied gemeen goed was (vergelijk figuur 3). De aanpak bij het vastleggen van de gemeentegrenzen in een proces-verbaal bleef dezelfde als

die in de Franse tijd. Zo lezen we nog steeds dat de wandeling van de vaak grote groep notablen rond de gemeentegrenzen zich voltrok in één dag. Bij een gemeente als Rhijnauwen met een omtrek van 6,5 kilometer, kunnen we ons dat nog wel voorstellen. Lastiger wordt dat bijvoorbeeld bij het later opgemeten Houten met een omtrek van 30 kilometer. Soms is het echt ondenkbaar. Neem Zeist, waarvan de omtrek 54 kilometer bedroeg, terwijl het proces-verbaal desondanks suggereert dat die afstand op 16 juni 1825 in zijn geheel zou zijn afgelegd. De landmeter die in augustus 1824 de grenzen van Naarden opnam, was in dat opzicht eerlijker; hij noemt vier opeenvolgende dagen waarop

er in het vrije veld aan de vaststelling van de grenzen was gewerkt⁷.

Verder zal de groep notabelen niet altijd compleet zijn geweest; men deed vermoedelijk meestal alleen het gedeelte langs de grens met de eigen gemeente. Bovendien zullen de voorbereidingen voor het vaststellen van de grenzen enkele dagen, weken of zelfs maanden hebben bedragen; daarvan is in de processen-verbaal niets terug te vinden.

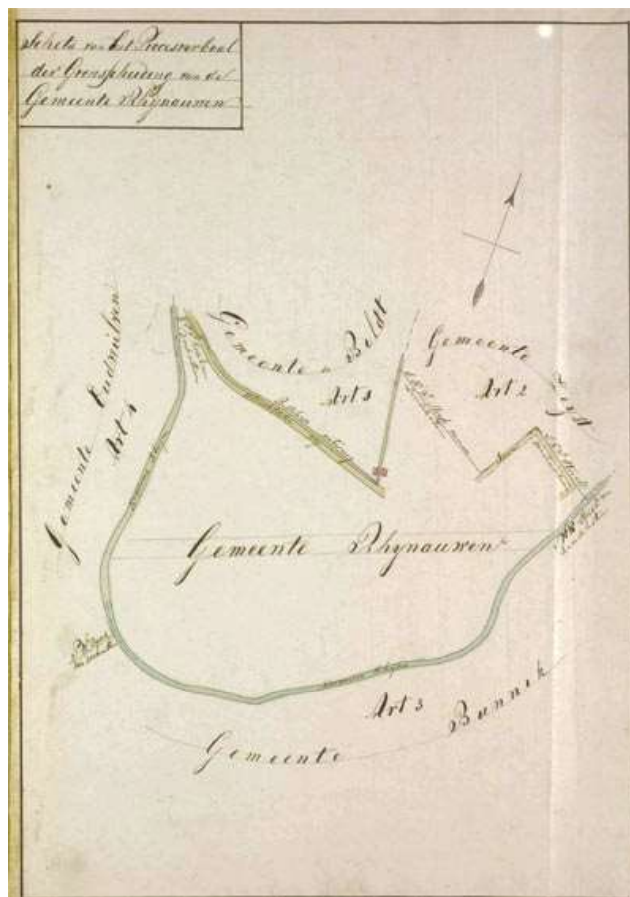
Ook in de periode 1816-1825 kwam er overigens nog geen landmeter naar de gemeenten in het Kromme Rijngebied om daarvan de grenzen te bepalen. Wel werden er al weer wat stukjes van de puzzel ingevuld: de buiten-grenzen van het kanton Wijk bij Duurstede (Kromme Rijngebied en Doorn) kwamen nu grotendeels vast te liggen⁸.

1826-1832

In de loop van de jaren twintig werd er in de ogen van de overheid te weinig vooruitgang geboekt met de voorbereidingen van het kadaster. Daarom moesten de landmeters, die de leiding hadden bij het proces van het vaststellen van de gemeentegrenzen, vanaf 1826 prioriteit geven aan het opmeten van de percelen; tegelijkertijd werden de regels en procedures voor de grensbepaling versoepeld. De burgemeesters werden aangemoedigd in onderling overleg alvast tot gemeentegrenzen te komen, die dan later formeel konden worden bekrachtigd. Zo kon het gebeuren dat een gemeente, tegen de oorspronkelijke bedoeling in, al perceelsgewijs was opgemeten voordat de grenzen ervan officieel waren vastgelegd. Dat was in de provincie Utrecht bijvoorbeeld het geval bij alle gemeenten in het Kromme Rijngebied, die volgens de zogeheten kadastrale verzamelkaarten werden opgemeten in 1828 en 1829⁹, maar waarvan de grenzen pas in 1832 formeel werden vastgesteld⁵. Dat de processen-verbaal van grensbepaling in verscheidene gevallen verwijzingen bevatten naar perceelnummers (*figuur 4*), vormt een extra illustratie van de omgekeerde volgorde van werken. Oudere processen-verbaal gebruikten geen nummers, maar namen van eigenaren om een perceel aan te duiden.

Het Kromme Rijngebied

Op 1 oktober 1832 zou het kadaster van start gaan. Op die datum moesten dus de processen-

3 Figuratieve schets der grensscheiding tussen de gemeente Rhijnauwen en alle aangrenzende gemeenten. Noord is rechtsboven. Aan de overzijde van de Kromme Rijn liggen de gemeenten Oud-Wulven en Bunnik. De grens met De Bilt loopt door de Bisschops wating die bij de Utrechtsche weg (Vossegatse Dijk) een scherpe bocht maakt. De grens met Zeist (rechtsboven) stond ter discussie. Bijlage bij het proces-verbaal van grensbepaling van de gemeente Rhijnauwen, 5 oktober 1832. Bron: hisgis.nl

verbaal van grensbepaling van alle Nederlandse gemeenten binnen zijn. In het voorjaar van 1832 was er in het kanton Wijk bij Duurstede (Kromme Rijngebied en Doorn) in dat opzicht echter nog niets gebeurd. Wel waren er op schrift gestelde onderlinge afspraken tussen de burgemeesters van de verschillende gemeenten. De opmeting van de percelen had, zoals we eerder zagen, inmiddels plaatsgevonden in de jaren 1828 en 1829, dus de kaarten die deze werkzaamheden hadden opgeleverd, konden bij het formeel vastleggen van de grenzen goed gebruikt worden.

In de zomer werd alles op alles gezet om de oprichtingsdatum van het kadaster te halen. In juli werden de processen-verbaal van grensbepaling opgesteld van de gemeenten Schalkwijk, Schonauwen, Houten, Werkhoven en Cothen;

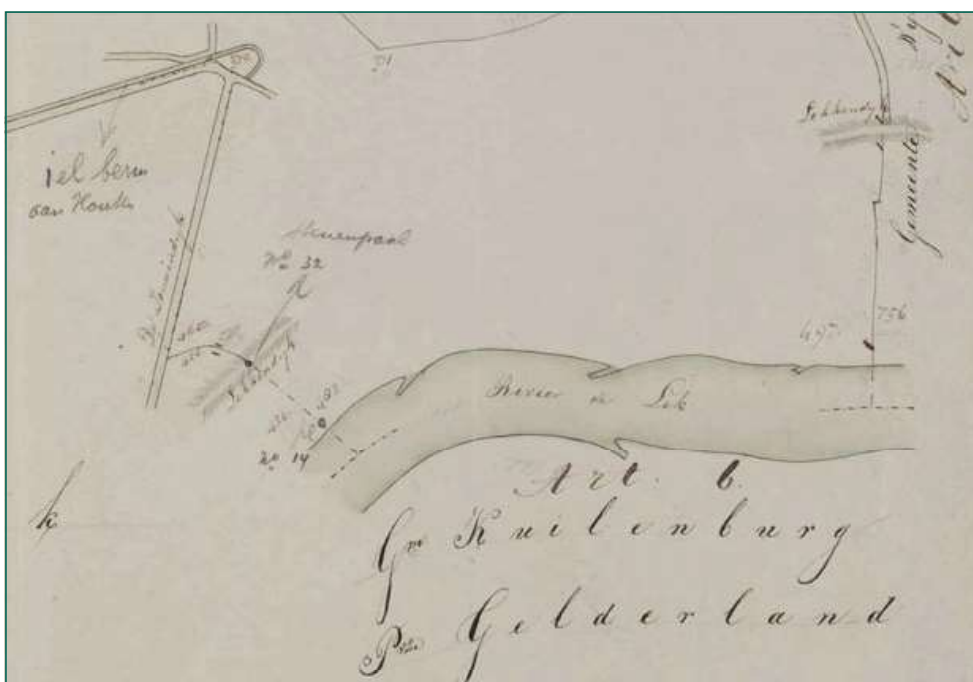
in augustus volgden Tull en 't Waal, Doorn, Langbroek en Sterkenburg en op 1 september was de beurt aan Wijk bij Duurstede. In de opgestelde processen-verbaal is al te lezen dat gebruik is gemaakt van de voorlopige grenzen die het eerder gevoerde overleg tussen de burgemeesters had opgeleverd. De grensbepaling was dus veelal verworden tot een formaliteit, al namen de betrokken notabelen van deze gemeenten volgens de beschrijvingen in de processen-verbaal nog wel de moeite om de met de wijzers van de klok mee verlopende wandeling rond hun gemeente af te leggen. Ook het vervaardigen van een figuratieve schets van grensbepaling per buurgemeente, zoals de officiële regels voorschreven, bleek al te veel gevraagd; steeds werden de grenzen in slechts één enkele tekening weergegeven; figuur 3 geeft een voorbeeld van zo'n figuratieve schets der grensscheiding uit één stuk.

In de voorafgaande opsommingen van gemeenten ontbreken nog Rhijnauwen, Bunnik, Odijk en Oud-Wulven. De documenten van deze gemeenten waren niet op tijd klaar. De uiteindelijke vaststelling van de gemeentegrenzen vond plaats net na de deadline in de eerste helft van oktober en blijkt een wassen neus: de betrokkenen gingen volgens de processen-verbaal niet eens meer naar buiten om hun werk, als mosterd na de maaltijd, volgens de geldende regels af te ronden. In de provincie Utrecht was alleen Maarn nog later; het kreeg zijn officiële grenzen pas in januari 1833, maar wel na een rondgang in de buitenlucht.

Grenskonflikten

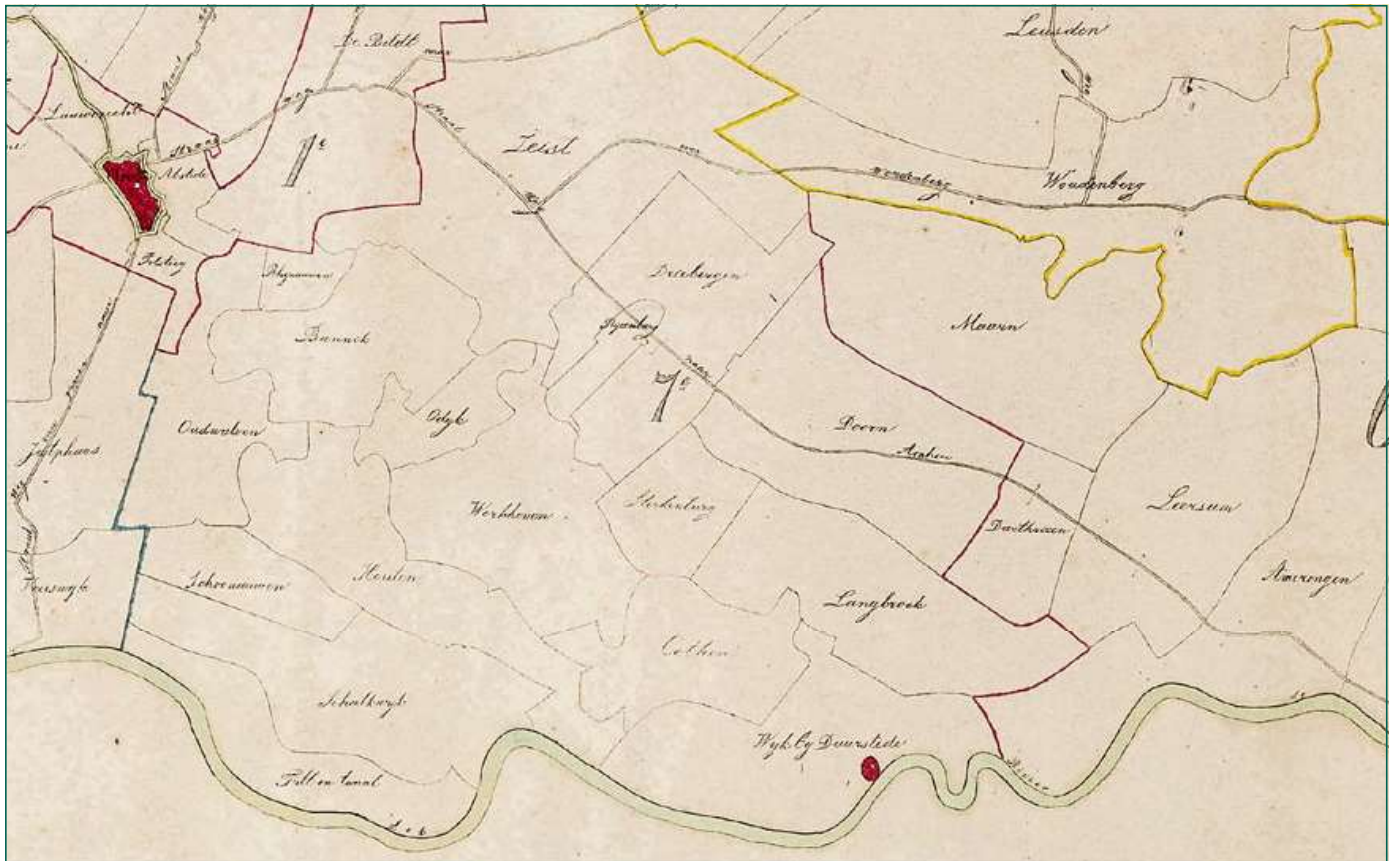
De voorlopige gemeentegrenzen waarvan men uitging, waren gebaseerd op de perceelsgewijze opmetingen van de betrokken gemeenten en in onderling overleg tussen de burgemeesters van die gemeenten vastgelegd. Voor grenzen met gemeenten net buiten het kanton Wijk bij Duurstede kon men tevens terugvallen op het in bijna alle gevallen eerder opgestelde proces-verbaal van grensscheiding van die gemeente. Je zou dan ook geen problemen meer verwachten bij de formalisering van de bestaande toestand. Toch bleken er nog grenskwesties te spelen. Burgemeester F.N. van Bern van Zeist weigerde in 1832 namelijk het proces-verbaal van grensbepaling van buurgemeente Rhijnauwen te tekenen. Hij achtte zich misleid door de landmeter-delimiteur die in 1825 de grenzen van zijn gemeente was komen bepalen en waarbij een stukje Zeist naar zijn mening ten onrechte was overgeheveld naar Rhijnauwen. Hij had het proces-verbaal destijds echter wel zelf getekend voor akkoord en het document was gezien en goedgekeurd door de gouverneur van de provincie Utrecht, dus zijn bezwaren haalden niets uit.

Er was ook een verschil van mening tussen Werkhoven en Rijsenburg over het verloop van de grens. Rijsenburg claimde de percelen 27 en 28 op de grens van Werkhoven en Driebergen (zie figuur 4). De landmeter vond echter dat er op die manier een vreemde uitloper van het grondgebied van Rijsenburg zou ontstaan en

4 Uitsnede uit de figuratieve schets der grensscheiding tussen de gemeente Werkhoven en alle aangrenzende gemeenten. Noord is linksboven. Links ligt Odijk en vervolgens met de wijzers van de klok mee Zeist, Driebergen, Rijsenburg en opnieuw Driebergen. De schets bevat nummers van kadastrale percelen (Werkhoven, sectie B, eerste blad), zoals op de grens met Odijk en Zeist, No 7 en op de grens met Zeist en Driebergen, No 8. Werkhoven en Rijsenburg waren het niet eens over de percelen met de nummers 27 en 28. Bijlage bij het proces-verbaal van grensbepaling van de gemeente Werkhoven, 16 juli 1832.

Bron: hisgis.nl

adviseerde negatief. De grens is vermoedelijk dan ook gebleven zoals in het proces verbaal van grensbepaling en de figuratieve schets van grensscheiding is aangegeven.

5 Uitsnede uit de kaart van de provincie Utrecht, met gemeentegrenzen volgens de in de periode 1818-1832 opgemaakte processen-verbaal van grensbepaling, door P. van den Bosch, 1836. Bron: Beeldbank Regionaal Historisch Centrum Zuidoost Utrecht LeW_5D3_17707

Noten

- 1 *Methodique Verzameling der wetten, decreten, reglementen, instructiën en decisiën, betreffende het Cadaster van het Fransche Rijk*, eerste deel (Amsterdam 1812). Tevens in: *Bijvoegsel tot het Staatsblad*, Achtste deel, Eerste stuk (Dordrecht 1821) 398.
- 2 Meer, A.J. van der, 'Het kadaster en de gemeentegrenzen', *Geodesia* 21 (1979) 144-164.
- 3 Meer, A.J. van der, *Gemeentegrenzen in Nederland*, proefschrift TU Delft (Amsterdam 2007).
- 4 Kadaster, *Landmeetkundige instrumenten, Inventaris kadastermuseum 1C* (z.p. z.j.)
- 5 Het Utrechts Archief, toegang 1294, inv.nrs. 2689 (Maarsse en Zuilen), 2690 (Amerongen, Veenendaal), 2693 (Kromme Rijng gebied), 3799 (Abstede, Amerongen 1818, Darthuizen, Jutphaas, Leersum, Maarn, Tolsteeg,

Jutphaas), 3800 (De Bilt, Zeist) en 3801 (Abcoude, Baambrugge); toegang 1627, inv.nr 2040 (Vreeswijk).

6 Abstede was een buitengemeente van Utrecht en ging in 1823 over naar die gemeente. In 1857 werden Oud-Wulven en Schonauwen toegevoegd aan Houten, Rhijnauwen aan Bunnik, Sterkenburg aan Driebergen en Darthuizen aan Leersum. Driebergen-Rijsenburg is in 1931 ontstaan uit Driebergen en Rijsenburg. In 1962 werden Schalkwijk en Tull en 't Waal toegevoegd aan Houten. Odijk en Werkhoven fuseerden in 1964 met Bunnik. Cothen en Langbroek (Over- en Neder-Langbroek) werden in 1996 toegevoegd aan Wijk bij Duurstede. Amerongen, Leersum, Doorn en Driebergen-Rijsenburg zijn in 2006 opgegaan in de gemeente Utrechtse Heuvelrug. Bron: Van der Meer, A. en

O. Boonstra: *Repertorium van Nederlandse gemeenten vanaf 1812*, tweede druk (Diemen/Arnhem 2011). Zie ook figuur 5.

7 Gemeentearchief Gooise Meren en Huizen, OAN 127.6.

8 Het betreft de grenzen van De Bilt (1823) met Rhijnauwen, van Zeist (1825) met Bunnik, Odijk en Werkhoven, van Darthuizen (1819) en Leersum (1819) met Langbroek, van Vreeswijk (1819) met Oud-Wulven, Schonauwen en 't Waal, van Everdingen (1821) met 't Waal, van Abstede (1820), Tolssteeg (1820) en Jutphaas (1819) met Oud-Wulven en van Maurik (1825) met Wijk bij Duurstede. De jaartallen geven de jaren waarin het proces-verbaal van grensbepaling van de desbetreffende gemeente is opgemaakt.

9 Beeldbank Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.